

Dževad Mahmutović*
Maja Hadžihasanović**

ŽRTVE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI

SAŽETAK

Bosna i Hercegovina je tokom rata (1992-1995) bila prostor na kome su počinjeni brojni i teški ratni zločini, pa čak i genocid. Rezultiralo je to i velikim brojem žrtava. Gotovo da i ne postoje istraživanja koja, na osnovu socio-demografskih karakteristika, analiziraju, sistematiziraju i kategoriziraju žrtve rata u Bosni i Hercegovini, što bi moglo pomoći boljem planiranju i provođenju programa njihove reparacije. Cilj ovog rada je doprinos eliminisanju postojećih nedostataka i unapređenje naučne elaboracije ovog problema. Rad teoretski obrađuje pojam žrtve ratnih zločina, te donosi prikaze kategorizacija žrtava rata načinjene od različitih autora. Empirijsko istraživanje provedeno je u periodu od kraja 2009. godine do početka 2011. godine. Uzorak je činilo 161 žrtva ratnog zločina, koji je odabran metodom slučajnog izbora iz populacije žrtava rata u BiH. Istraživanje je provedeno anketiranjem, a za potrebe istraživanja korišteno je sedam varijabli: spol, starosna dob, nacionalnost, obrazovanje, pripadnost formacijama i oblik viktimizacije. Dobijeni rezultati istraživanja, koji predstavljaju osnovne socio-demografske karakteristike žrtava ratnih zločina u BiH, su definirali strukturu ove populacije i poslužili za komparaciju sa dostupnim podacima iz bosanskohercegovačkog okruženja, te ukazali na pravce djelovanja prilikom planiranja i provođenja programa reparacije žrtava ratnih zločina u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: ratni zločin, žrtva ratnih zločina.

* Dr.sc. Dževad Mahmutović, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli.

** Ass. Maja Hadžihasanović, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli.

UVOD

Oružani sukobi, koji su obilježili kraj dvadesetog vijeka, na prostorima bivše Jugoslavije, ostavljajući teške posljedice prouzrokovane nasiljem, zločinima i kršenjem međunarodnih normi iz oblasti ljudskih prava, što je posebno izraženo u BiH, učinili su da, osamnaest godina poslije završetka rata, mnogi istraživači svoju pažnju usmjeravaju na istraživanje ovih posljedica. S tim u vezi, ni do danas ne postoji saglasnost u pogledu razmjera ratnih zločina i drugih teških povreda međunarodnog humanitarnog prava počinjenih na teritoriji BiH, od 1991. do 1995. godine.

Na osnovu analiza dosadašnjih istraživanja i dostupne literature uočava se da ne postoji niti približna saglasnost rezultata istraživanja kada je riječ o žrtvama ovih zločina (ubijenim, protjeranim, ranjenim ili silovanim licim, uništenoj imovini i slično). Na osnovu grube procjene, može se zaključiti da je, u periodu rata u BiH, ubijeno između 100 i 200 hiljada, a protjerano između 1,5 i 2 miliona ljudi, prostori su etnički očišćeni, materijalna šteta je neprocjenjiva (Mahmutović, 2012: 13-20). Očito je da se radi samo o aproksimativnim procjenama, samo su približni i okvirni brojevi poznati. Kako naglašava Šeparović (1998: 5), donje granice ovih aproksimativnih brojki bi mogle biti tačne, dok bi gornje granice trebalo uzimati s rezervom iz jednostavnog razloga što se ponekad, namjerno, uvećava broj «vlastitih» žrtava.

Analizirajući dosadašnja istraživanja može se istaći da ih karakteriše parcijalnost, nedostatak sistemskog pristupa, neujednačena metodologija, kao i činjenica da se većina njih bavi prikupljanjem podataka o ubijenim i nestalim osobama, bez ulaska u kvalitativne elemente populacije žrtava rata u BiH.

Ovi nedostaci čine dosadašnja istraživanja ograničeno upotrebljivim za bilo kakvo planiranje u pogledu programa reparacije i pomoći žrtvama, uključivanje u programe pomirenja, formalnog priznanje žrtava, ali i omogućavaju različite manipulacije i zloupotrebe žrtava naročito u političke svrhe.

1. Pojmovno određenje žrtve rata

Pojam žrtva (lat. *victima*), u sklopu istraživanja ljudskih gubitaka tokom ratnih sukoba, označava osobu nad kojom su počinjeni neki od ratnih zločina. Ovakvo definisanje, neki autori smatraju nedovoljno širokim, s obzirom na to da se radi o definisanju iz kriminalnog, odnosno penalnog gledišta.

Tako Šeparović (1987), a kako prenosi Graovac (2005: 28), uključujući i elemente prevencije, pojavnosti, posljedičnosti i uzročnosti zločina, navodi da “žrtvom treba smatrati one osobe koje su ugrožene, oštećene ili uništene činom ili propustom nekog drugoga (čovjeka ili neke strukture, organizacije ili institucije)”.

Prema Modly i dr. (2007: 972), “žrtve zločina su osobe koje su pojedinačno ili

kolektivno pretrpjele štetu uključujući fizičke i mentalne povrede, emocionalne patnje, ekonomski gubitak ili bitno ugrožavanje njihovih temeljnih prava djelima i propustima koji predstavljaju povredu kaznenog zakona”. U slučaju ratnih zločina, žrtvom bi se smatrala osoba koja je pretrpjela prethodno nabrojane povrede, patnje i gubitak prava uslijed počinjenja ratnih zločina.

Pojam žrtve definisan je i različitim međunarodnim pravnima aktima, kao što su: Osnovna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve kršenja međunarodnog humanitarnog prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava¹⁾, Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju²⁾, Statut Međunarodnog krivičnog suda³⁾, ali i u nizu drugih dokumenata. Osnovna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve kršenja međunarodnog humanitarnog prava i teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, u članu 1., žrtvu definišu kao “lice koje je lično ili kolektivno, pretrpjelo štetu, uključujući fizičko ili duševno povređivanje, emotivnu patnju, ekonomski gubitak ili suštinsku povredu svojih fundamentalnih prava, određenom radnjom ili propuštanjem, do čega je došlo kršenjem krivičnog prava unutar zemlje članice, što uključuje i ona prava, koja zabranjuju zloupotrebu moći”. Već u članu 2., ovih načela, pojam žrtve se, kada je to prikladno, proširuje “na članove porodice ili lica koja su zavisna od žrtve, kao i lica koja su pretrpjela štetu prilikom pomaganja žrtvi, da se oporavi ili da se spriječi njena viktimizacija”.

Statuti oba međunarodna krivična suda na sličan način tretiraju pojam žrtve i određuju da je žrtva osoba protiv koje su počinjeni zločini nad kojim nadležnost ima Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, odnosno, kao fizičku osobu koja je pretrpjela štetu usljed bilo kojeg zločina koji je u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda.

1.1. Određenje žrtve rata u bosanskohercegovačkim pravnim aktima

I pored činjenice da neki autori smatraju da pojam žrtve ne treba vezivati za njen pravni status (Nikolić-Ristanović, 2012: 27), bosanskohercegovačka iskustva pokazuju da svoj status teško ostvaruju i one žrtve rata koje su pravno definisane, a gotovo nikakva prava nemaju žrtve koje nisu pravno određene. Zbog uvida u kompleksnost pravnog određenja žrtava rata u BiH, neophodno je prikazati pravno određenje pojedinih žrtava u različitim bosanskohercegovačkim pravnim aktima.

1) UN General Assembly, Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, A/RES/60/147, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/42/PDF/N0549642.pdf?OpenElement>, stranici pristupljeno 11.02.2011.

2) Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, UN, Rezolucija broj 827, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf, stranici pristupljeno 15.11.2013.

3) Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>, stranici pristupljeno 15.11.2013

Analizirajući položaj oštećenog u krivičnom postupku u BiH, Dautbegović i Pivić (2010: 32), konstatuju da u bosanskohercegovačkom krivičnom zakonodavstvu nije definisan pojam žrtve, nego samo pojam oštećenog. U skladu s tim, oni predlažu opštu definiciju žrtve krivičnog djela koja se uz male dopune može primijeniti i za definisanje žrtve ratnih zločina. Tako bi se moglo reći da je žrtva ratnih zločina osoba koja, zbog počinjenja krivičnog djela ratnog zločina, trpi fizičke i duševne posljedice, imovinsku štetu ili povredu temeljnih prava i sloboda.

a) Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine⁴⁾

Pripremajući Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, zakonodavac je izvršio široke konsultacije s ciljem pripreme što kvalitetnijeg zakona. Ove konsultacije naročito su vođene radi definisanja pojma nestale osobe, a uključivale su čitav niz međunarodnih pravnih izvora iz ove oblasti. Među ovim međunarodnim pravnim aktima posebno se ističu UN-ova Deklaracija o zaštiti svih osoba od prisilnih nestanka, te Ženevski protokoli I – IV o Zaštiti zrtava rata.

Na osnovu toga bosanskohercegovački zakonodavac je u članu 2. Zakonom o nestalim osobama Bosne i Hercegovine odredio da: “Nestala osoba je osoba o kojoj porodica nema nikakvih informacija i/ili, na osnovu pouzdanih informacija, se smatra nestalom kao posljedica oružanog sukoba koji se desio na teritoriji bivše SFRJ. Na istom mjestu se određuje da će se nestalom osobom, u smislu ovog Zakona smatrati osoba koja je nestala u periodu između 30. aprila 1991. i 14. februara 1996.

Iz ovog zakonskog određenja vidljivi su osnovni uslovi koji moraju da budu ispunjeni da bi se neka osoba smatrala nestalom, a to su:

- da porodica nema nikakvih novosti o nestalom srodniku
- prijavili su nestanak
- ne postoji pouzdana informacija o sudbini nestale osobe.

Prema određenju termina “nestala osoba”, na način kako je to dato u Zakonu o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, isti uključuje i nestale civile i nestale vojnike koji su nestali tokom oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini.

Pored “nestalih osoba” kao primarnih žrtava rata, Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, žrtvama (sekundarnim) smatra i članove porodice nestalog lica. U tom smislu on određuje da se članom porodice nestale osobe smatraju: dijete rođeno u ili izvan braka, usvojeno dijete, kao i pastorka koga je izdržavala nestala osoba, bračni i vanbračni partner, roditelji (očuh, pomajka), roditelj usvojitelj, sestra i brat nestale osobe koje je izdržavala nestala osoba.

Ovim Zakonom predviđen je čitav niz prava članova porodice nestale osobe, ali i mehanizama za ostvarivanje tih prava. Posebno se ističe uspostava fonda za

4) Zakon o nestalim osobama, „Službeni glasnik“ br. BiH 50/04.

porodice nestalih osoba i Centralna evidencija nestalih osoba. Nijedan od ovih mehanizama još uvijek nije pokrenut. Ipak, traganje za nestalim osobama može se smatrati izuzetno uspješnim projektom o čemu svjedoči i slijedeća izjava: “U BiH, gdje je nestalo oko 30.000 osoba, nakon mukotrpnog procesa, identifikovano je više od 70 posto posmrtnih ostataka nestalih osoba. To je nezabilježen uspjeh u svijetu, jer nigdje u svijetu nakon konflikta nije pronađen ovoliki broj nestalih osoba. To je uspjeh porodica nestalih, domaćih i međunarodnih vlasti. Međutim još uvijek se ne zna za 9.000 nestalih osoba u BiH.”⁵⁾

b) Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom⁶⁾ i Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata⁷⁾

Prema članu 54. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom i članu 2. Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata, civilnom žrtvom rata smatra se osoba kod koje je u toku rata ili neposredne ratne opasnosti, kao i nakon rata pod određenim okolnostima uslijed ranjavanja ili nekog drugog oblika ratne torture (zatvor, koncentracioni logor, internacija, prinudni rad, bombardovanje, i sl.), ili kao posljedica te torture, nastupilo oštećenje organizma, što uključuje mentalno oštećenje ili značajno narušavanje zdravlja ili nestanak ili pogibiju te osobe.

Odlučni kriterij u oba ova zakona je da je nastupilo oštećenje organizma od najmanje 60%, bez obzira na mehanizam povređivanja. Određena prava, pod određenim okolnostima, a time i status sekundarne žrtve, ovi zakoni priznaju i članovima porodica civilne žrtve rata, među koja se ubrajaju: roditelji, staratelji, usvojitelji, supružnici, djeca rođena u braku ili izvan njega, usvojena ili pastorčadi.

Federacija BiH je izmjenama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom prihvatila da se posebnom kategorijom civilnih žrtava rata smatraju osobe koje su preživjele seksualno zlostavljanje i silovanje. Status civilne žrtve rata osobama koje su silovane priznaje i Republika Srpska, s tim da i ovo lice, kao i sva druga u Republici Srpskoj treba dokazivati tjelesno oštećenje od najmanje 60%.⁸⁾

5) Matthew Holliday, koordinator Odjela za pravdu i civilno društvo pri Međunarodnoj komisiji za nestale osobe (ICMP) u izjavi za medije povodom 30. augusta Međunarodnog dana nestalih osoba ICMP: Poziv bh. vlastima na implementaciju Zakona o nestalim osoba dostupno na <http://www.javno.ba/bih/icmp-poziv-bh-vlastima-na-implementaciju-zakona-o-nestalim-osoba.html>, stranici pristupljeno 25.11.2013

6) „Službene novine FBiH“ br. 36/99, 54/04 i 39/06.

7) „Službeni glasnik Republike Srpske“ br.25/93; 32/94; 37/07; 60/07, 111/09 i 118/09.

8) Član 2. st. 1. Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 25/93; 32/94; 37/07; 60/07, 111/09 i 118/09)

c) Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica Federacije Bosne i Hercegovine⁹⁾ i Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske¹⁰⁾

Oba ova zakona na sličan način definišu pojmove vojnih invalida, članove porodica poginulih, umrlih i nestalih boraca i umrlih vojnih invalida.

Prema federalnom Zakonu, ratni vojni invalid je osoba koja je učestvujući u odbrani Bosne i Hercegovine u periodu rata u BiH zadobilo ranu, povredu, bolest ili pogoršanje bolesti, pa je zbog toga nastupilo oštećenje njegovog organizma najmanje za 20%.

Prema Zakonu u Republici Srpskoj vojni invalid je lice koje je kao pripadnik oružanih snaga SFRJ i oružanih snaga Republike Srpske u vršenju vojnih i drugih dužnosti u ratu (ratni vojni invalid) ili miru (mirnodopski vojni invalid), bez svoje krivice zadobilo ranu, povredu, ozljedu ili bolest zbog koje je nastupilo oštećenje njegovog organizma. Da bi nekom licu bio priznat status ratnog, odnosno mirnodopskog vojnog invalida potrebno je da je zadobio ranu, povredu ili ozljedu, što je rezultiralo vojnim invaliditetom od najmanje 20%, odnosno koje je pod istim okolnostima zadobilo bolest zbog koje je nastupio vojni invaliditet od najmanje 40%.¹¹⁾

Ovim zakonima status žrtava rata (sekundarne) priznat je i članovima porodica poginulog, umrlog, nestalog branioca i umrlog ratnog vojnog invalida. U tom smislu, a pod određenim okolnostima, određuje se da su članovi porodice poginulog, umrlog, nestalog branioca i umrlog ratnog vojnog invalida: bračni drug, djeca (bračna, vanbračna ili usvojena); roditelji i usvojilac, očuh i maćeha, dedo i nana, odnosno djed i baba po ocu ili majci, braća i sestre.¹²⁾

d) Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH¹³⁾, Zakon o raseljenim osobama i povratnicima u Federaciji BiH i izbjeglicama iz BiH¹⁴⁾ i Zakon o raseljenim licima, povratnicima i izbjeglicama u Republici Srpskoj¹⁵⁾

Sva tri ova zakona regulišu prava raseljenih osoba i izbjeglica, na njihovoj teritoriji. Na gotovo identičan način ovim zakonima određeni su i pojmovi raseljene osobe i izbjeglice.

9) „Službene novine Federacije BiH“ br. 33/04 i 72/07.

10) „Službene glasnik Republike Srpske“ br. 134/11, 09/12 i 40/12.

11) Član 4. i 5. Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske (Službene glasnik Republike Srpske broj 134/11, 09/12 i 40/12)

12) Član 17. Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH broj 33/04 i 72/07) i član 13. Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske (Službene glasnik Republike Srpske broj 134/11, 09/12 i 40/12)

13) „Službeni glasnik BiH“, br. 23/99, 21/03 i 33/03.

14) „Službene novine Federacije BiH“, br. 15/05.

15) „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 42/05.

Raseljena osoba je državljani Bosne i Hercegovine koji se nalazi u BiH, a koji je zbog posljedica sukoba prognan sa svog prebivališta ili je napustio svoje prebivalište nakon 30. aprila 1991. godine bojeći se opravdano da će biti progonjen zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili svojih političkih mišljenja i koji nije u mogućnosti da se sigurno i dostojanstveno vrati na svoje ranije prebivalište, niti je dobrovoljno odlučio da se trajno nastani na drugom prebivalištu.¹⁶⁾

Izbjeglica iz BiH u smislu ovog zakona je državljani Bosne i Hercegovine koji se nalazi izvan BiH, a koji je zbog sukoba prognan sa svog prebivališta ili je napustio svoje prebivalište u Bosni i Hercegovini i izbjegao u inostranstvo, nakon 30. aprila 1991. godine bojeći se opravdano, da će biti progonjen zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili svojih političkih mišljenja i koji nije u mogućnosti da se sigurno i dostojanstveno vrati na svoje ranije prebivalište niti je dobrovoljno, odlučio da se trajno nastani izvan BiH.¹⁷⁾

2. Vrste i osnovne karakteristike žrtava rata

Razvojem viktinologije kao nauke o žrtvama razvija se i tipologija žrtava. Brojni istraživački projekti koji se provode doprinijeli su vrlo širokoj lepezi različitih vrsta žrtava. Kako ističu Ramljak i Petrović (2005:126), prvu klasifikaciju žrtava dao je Hans von Hentig 1948. godine. Prema njemu postoji 11 tipova žrtava: dječaci (kao neiskusni); žene (kao nježne); starci (sa arterosklerozom i degenerativnim promjenama); duševno poremećeni (sa karakteristikama: debilnost, etilizam, droga); doseljenici (imigranti); manjine; glupi i primitivni; depresivni; pohotnici; usamljenici i duševno slomljene osobe. Kasnije su se tipologijom žrtava bavili Mendelsohn koji je 1956. godine predstavio pet tipova žrtava, Fattah koji je 1967. predstavio, također pet tipova i Wolfgang sa pet tipova žrtava.¹⁸⁾ Interesantna razmišljanja o žrtvama iznose Lindgren i Nikolić-Ristanović (2011: 21-24) koji predstavljaju koncepte "idealne" žrtve za koju kažu da je to nevina i bespomoćna osoba koja nije doprinijela vlastitoj viktimizaciji. Isti autori, nadalje analiziraju žrtvu saučesnika, pasivnu žrtvu i žrtvu koja pruža otpor.

Istražujući tipologiju žrtava ratnih zločina može se zaključiti da je najcjelishodniju tipologiju uradio Graovac (2005), koji je, nastojeći da pokaže razliku između žrtava i stradalnika, napravio više klasifikacija žrtava.

16) Član 4. Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 23/99, 21/03 i 33/03), član 4. Zakon o raseljenim osobama i povratnicima u Federaciji BiH i izbjeglicama iz BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 15/05) i član 2. Zakon o raseljenim licima, povratnicima i izbjeglicama u Republici Srpskoj („Službene glasnik Republike Srpske“, broj 42/05)

17) Član 3. Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 23/99, 21/03 i 33/03), član 6. Zakon o raseljenim osobama i povratnicima u Federaciji BiH i izbjeglicama iz BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 15/05) i član 2. Zakon o raseljenim licima, povratnicima i izbjeglicama u Republici Srpskoj („Službene glasnik Republike Srpske“, br. 42/05)

18) Šire vidi Ramljak, A. i Petrović, B. (2005), *Viktinološki pojmovnik*, Sarajevo: Udruženje diplomiranih kriminalista u BiH, 126.

Prema prvoj klasifikaciji on predstavlja četiri tipa žrtve, i to:

1. dijelom voljna, pristajuća i/ili dobrovoljna žrtva, što na primjer mogu biti borci svih strana u ratnom sukobu;
2. nepoznata žrtva i/ili žrtva koja ne prijavljuje zločin;
3. nehatna ili nesmotrena žrtva, što na primjer mogu biti slučajno stradali u ratnim operacijama;
4. simulirajuća žrtva i/ili simulirajući stradalnik, onaj koji ustvari i nije žrtva, ali se predstavlja kao da jeste.

Isti autor pravi tipologiju žrtava na osnovu nivoa i oblika odnosa između počinitelja i žrtve. U tom smislu, razlikuje četiri vrste žrtava:

1. nesudjelujuća žrtva, kao što je, na primjer, civilna žrtva;
2. latentna i/ili predisponirana žrtva, žrtva koja ima predispozicije da to postane;
3. provokativna žrtva (osobe koje imaju određen ideološki, politički, nacionalni i vjerski i sličan predznak).
4. participirajuća žrtva.

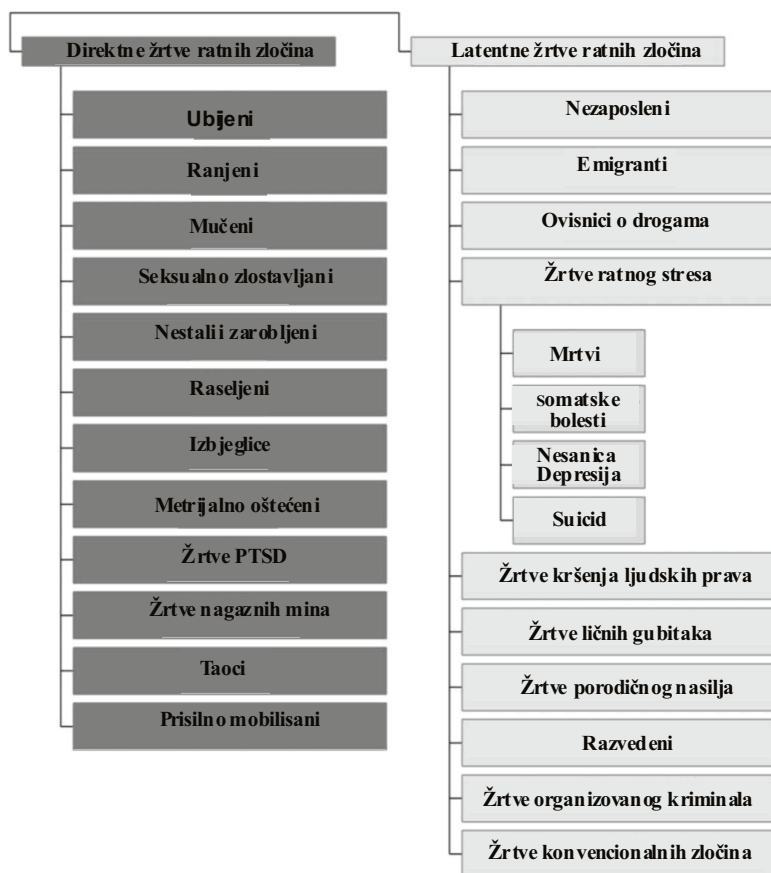
U odnosu na kriterij učešća u zločinu, žrtve, prema istom autoru, mogu biti:

1. potpuno nevine (na primjer, u ratnim okolnostima, apolitični civili, naročito djeca, kao žrtve);
2. neznatno krive;
3. podjednako kriva žrtva, kao i počinitelj (na primjer, borac koji strada u ratnim operacijama, gdje samo slučaj odlučuje ko će biti žrtva, a ko počinitelj);
4. više krive žrtve, od počinitelja ili
5. isključivo krive žrtve (na primjer, lice koje je stradalo u ratnim okolnostima na način da je prije stradanja počinilo zločin, pa je potom opravdano stradalo, ili, izvan ratnih okolnosti, stradalo u napadu koji je neko odbijao kao nužnu odbranu).

Klasifikacija žrtava prema okolnostima i ulozi žrtve u zločinu:

1. žrtva koja ne učestvuje, koja nije fizički prisutna (odsustvo žrtve počinitelj kompenzira uništavajući njenu imovinu, kulturnu baštinu i sl.);
2. bezlična i/ili nespecifična žrtva;
3. žrtva apstrakcija i/ili fikcija;
4. žrtva koja moli (na primjer, milosrdno ubijanje zarobljenika u ratnim okolnostima na njihov zahtjev) i
5. žrtva koja provocira počinioca (Graovac, 2005: 30-35).

U kontekstu istraživanja u ovom radu, najprimjerenijom se može smatrati kategorizacija žrtava ratnih zločina koju je sačinila Turković (2002)¹⁹⁾.

Slika 1. Kategorije žrtava ratnih zločina (Turković, 2002: 205-206)

Prema Turković (2002), žrtve rata se mogu kategorisati u odnosu na oblike viktimizacije koje su im se dogodile, na žrtve u užem i žrtve u širem smislu. Pod žrtvama u užem smislu podrazumijevaju se direktne žrtve, a u tu kategoriju se ubrajaju: ubijeni, ranjeni, mučeni, seksualno zlostavljani, nestali i zarobljeni, raseljena lica, izbjeglice, lica koja su pretrpjela materijalne gubitke, itd. Drugu kategoriju čine žrtve u širem smislu, odnosno, latentne žrtve rata, a to su: nezaposleni, iseljenici, ovisnici o drogama, lica pogođena ratnim stresom, žrtve ličnih gubitaka, žrtve kršenja ljudskih prava, itd.

U namjeri da se utvrdi struktura žrtava rata u Bosni i Hercegovini provedeno

19) Turković, K., *Overview of the Victimological Data Related to War in Croatia*, op.cit., 205-206.

je empirijsko istraživanje.

Predmet istraživanja su bile socio-demografske karakteristike žrtava rata u BiH.

Cilj rada je bio, na osnovu ispitivanja i analize socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, utvrditi strukturu ove populacije i pravce djelovanja radi poboljšanja njihovog statusa.

Metode rada

Uzorak ispitanika činile su 161 žrtva ratnog zločina, bez obzira na oblik viktimizacije, odabrane slučajno, uz potporu udruženja žrtava rata. Istraživanje je provedeno anketiranjem, a za potrebe istraživanja korišten je 7 varijabli: spol, starosna dob, nacionalnost, obrazovanje, pripadnost formacijama i oblik viktimizacije.²⁰⁾

Istraživanje je provedeno u periodu od 2009. do 2011. godine, u 51 opštini (po mjestu rođenja žrtve), iz oba entiteta u BiH.

Prikupljeni podaci su obrađeni u Excelu, a dobijeni rezultati su putem frekvencija i procenata prezentirani tabelarno i grafički.

Rezultati i diskusija

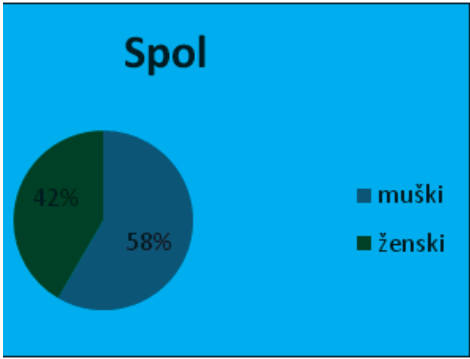
U Tabeli 1 i Grafikonu 1 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *spol*. Rezultati pokazuju da populaciju žrtava ratnih zločina u BiH više čine osobe muškog spola. Od 161 ispitanika njih 94 (58 %) je bilo muškog spola u odnosu na 67 (42 %) osoba ženskog spola.

Ovakvi rezultati su i očekivani, čini se i logičnim, zbog činjenice da su muškarci u toku ratnih dejstava više izloženi mogućnosti viktimizacije (direktno participiraju u ratnim sukobima).

Imajući na umu razlike u bio-psiho-socijalnoj strukturi osoba u odnosu na spol i druge socio-demografske karakteristike, dobijene podatke treba smatrati značajnim i koristiti pri izradi specifičnih programa reparacije za žrtve ratnih zločina.

U prilog zaključivanju o spolnoj strukturi žrtava ratnih zločina u BiH idu i rezultati istraživanja Tokača (2012) koji je istražujući ukupno ubijene civile i poginule vojnike u ratu BiH 1991-1996 utvrdio da je od ukupnog broja stradalih njih 89,69% bilo muškog spola.

20) Mjerni instrument "Skala procjene društveno-pravnog položaja sudionika ratnih stradanja u BiH", konstruisan za potrebe izrade doktorske disertacije prvog autora ovog rada, a varijable koje su korištene u ovom istraživanju dio su tog mjernog instrumenta.

Tabela 1. Karakteristike uzorka prema spolnoj pripadnosti	Grafikon 1. Karakteristike uzorka prema spolnoj pripadnosti								
<table border="1" data-bbox="198 415 560 624"> <thead> <tr> <th>Spol</th> <th>f</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Muški</td> <td>94</td> </tr> <tr> <td>Ženski</td> <td>67</td> </tr> <tr> <td>Ukupno</td> <td>161</td> </tr> </tbody> </table>	Spol	f	Muški	94	Ženski	67	Ukupno	161	 <p>The pie chart, titled 'Spol', illustrates the gender distribution of the sample. The male segment (muški) is represented by a dark blue slice and accounts for 58% of the total. The female segment (ženski) is represented by a dark green slice and accounts for 42% of the total. A legend on the right side of the chart identifies the colors: a dark blue square for 'muški' and a dark green square for 'ženski'.</p>
Spol	f								
Muški	94								
Ženski	67								
Ukupno	161								

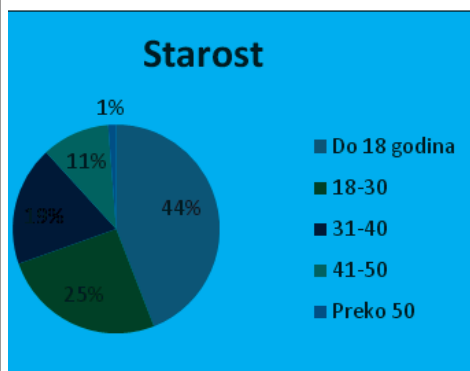
U Tabeli 2 i Grafikonu 2 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *starosna dob*. Rezultati istraživanja ukazuju da su populaciju žrtava ratnih zločina u BiH u vrijeme viktimizacije od ukupnog broja ispitanika, prema ovako utvrđenoj klasifikaciji, u najvećem obimu činila maloljetna lica - 71 (44 %). Starosna dob 18-30 godina obuhvatila je 41 (25%) lice, njih 47 (30%) bili su starosti 31-50 godina, dok je samo 2 (1%) bilo starije od 50 godina.

Zastupljenost maloljetnih lica u ovolikom omjeru, odraz je stanja da su u vrijeme provođenja istraživanja (20-tak godina poslije viktimizacije) oni najaktivniji dio populacije, te su uključeni u mnoge društvene procese i istraživanja. Na isti način može se objasniti i mala zastupljenost populacije starosti preko 50 godina u vrijeme viktimizacije, odnosno da je ta starosna skupina u vrijeme istraživanja završila životni vijek ili je isključena iz društvenih tokova i aktivnosti pa i aktivnosti udruženja žrtava rata.

Ovako dobijeni rezultati pokazuju da procesi kreiranja programa reparacije, resocijalizacije i rehabilitacije trebaju pratiti životni tok žrtava rata, te da posebnu pažnju trebaju posvetiti žrtvama rata koje su u vrijeme viktimizacije bile maloljetne. Ove osobe su već sada nosioci mnogih društvenih procesa i aktivnosti te mogu biti i nosioci vlastite rehabilitacije i resocijalizacije, ali i obnove narušenih društvenih vrijednosti .

Tabela 2. Karakteristike uzorka prema starosti

Starost	f
Do 18 godina	71
18-30	41
31-40	30
41-50	17
Preko 50	2
Ukupno	161

Grafikon 2. Karakteristike uzorka prema starosti

U Tabeli 3 i Grafikonu 3 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *nacionalna pripadnost*. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da populaciju žrtava ratnih zločina u BiH čini približan omjer: Bošnjaci 98 (61%), Srbi 30 (19%), Hrvati 26 (16%), te Ostali 7 (4%). Ovi rezultati pokazuju da Bošnjaci, čine najveći broj preživjelih žrtava rata, a nakon njih slijede Srbi, pa Hrvati. Slični rezultati, kad su u pitanju ubijeni civili ili poginuli vojnici, prezentirani su u istraživanju *Bosanska knjiga mrtvih* (Tokača, 2012), prema kojem je ubijeno civila ili poginulo vojnika bošnjačke nacionalnosti 62013 (64,63%), Srbi 24953 (26,01%), Hrvati 8403 (8,76%) i Ostali 182 (0,6%). Bez obzira na ovakve pokazatelje oni ne bi trebali biti opredjeljujući prilikom kreiranja i provođenja programa reparacije.

Ovi pokazatelji mogu biti rezultat nacionalne strukture stanovništva BiH, ali i upućivati buduće istraživače da prilikom utvrđivanje uzroka i karaktera rata imaju u vidu i rezultate ovih istraživanja.

Tabela 3. Karakteristike uzorka prema nacionalnoj pripadnosti		Grafikon 3. Karakteristike uzorka prema nacionalnoj pripadnosti
Nacionalnost	f	<p>Nacionalnost</p> <ul style="list-style-type: none"> Bošnjak Srbin Hrvat Ostali
Bošnjak	98	
Srbin	30	
Hrvat	26	
Ostali	7	
Ukupno	161	

U Tabeli 4 i Grafikonu 4 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu školska sprema (obrazovanje). Rezultati istraživanja pokazuju da populaciju žrtava ratnih zločina u BiH, u vrijeme istraživanja, čine uglavnom osobe koje imaju srednje, odnosno više i visoko obrazovanje, 136 (84,4%). Iako se ove rezultati mogu posmatrati u kontekstu varijable starosna dob, koja pokazuje da je uzorak istraživanja obuhvatao populaciju mlade životne dobi, utvrđeni visok nivo zainteresiranosti žrtava ratnih zločina za obrazovanje i društveno uzdizanje, treba imati na umu prilikom kreiranja i provođenja programa reparacija.

Tabela 4. Karakteristike uzorka prema školskoj spremi		Grafikon 4. Karakteristike uzorka prema školskoj spremi
Obrazovanje	f	<p>Obrazovanje</p> <ul style="list-style-type: none"> Osnovna škola Zanat Srednja škola Viša i visoka škola Magistar i doktor nauka
Osnovna škola	7	
Zanat	13	
Srednja škola	82	
Viša i visoka škola	54	
Magistar i doktor nauka	5	
Ukupno	161	

U Tabeli 5 i Grafikonu 5 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *pripadnost različitim organizacijama*. Rezultati istraživanja pokazuju da je 101 (62,7%) žrtava ratnih zločina u BiH, u vrijeme istraživanja, bila član neke organizacije, a čak njih 60 (37,3%) nisu članovi ni jedne organizacije.

S obzirom da dosadašnja praksa u BiH pokazuje da su nevladine organizacije, organizacije žrtava i veterana rata, nosioci projekata rehabilitacije i resocijalizacije, članstvo u ovim organizacijama moglo bi biti presudno za uključivanje u buduće programe rehabilitacije. U tom smislu zabrinjavajuća je činjenica o velikom procentu neuključenih žrtava u ove organizacije, te bi prilikom pripreme i implementacije budućih programa reparacija trebalo voditi računa da u njih bude uključen što veći broj žrtava.

Tabela 5. Karakteristike uzorka prema pripadnosti različitim organizacijama		Grafikon 5. Karakteristike uzorka prema pripadnosti različitim organizacijama	
Pripadnost organizacijama	f	<p>Pripadnost organizacijama</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Politička organizacija ■ Ne/vladina organizacija ■ Organizacija ratnih veterana ■ Organizacija žrtava rata ■ Nema članstvo 	
Politička organizacija	23		
Ne/vladina organizacija	33		
Organizacija ratnih veterana	14		
Organizacija žrtava rata	31		
Nema članstvo	60		
Ukupno	161		

U Tabeli 6 i Grafikonu 6 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *pripadnost različitim formacijama*. Rezultati istraživanja pokazuju da su 102 (63,4%) preživjele žrtave ratnih zločina u BiH, u vrijeme viktimizacije, bili civili, a njih 59 (36,6%) je pripadalo različitim, vojnim, policijskim i paravojnim formacijama.

Radi potpunijeg uvida u pripadnost žrtava različitim formacijama, ovim podacima treba dodati podatke koje iznosi Tokača (2012), a prema kojima je među ubijenim civilima ili poginulim vojnicima za koje su prikupljeni podaci bilo 38239 (39,86%) civila, a preostali broj 57701 (60,14%) su bili vojnici.

Slični rezultati dobijeni su u Hrvatskoj i pokazuju da među poginulim licima u ratu u Hrvatskoj branitelji su zastupljeni sa 6128 (66,6%), a civili sa 3079 (33,4%) (Magdalenić, 1995:279).

Tabela 6. Karakteristike uzorka prema pripadnosti različitim formacijama		Grafikon 6. Karakteristike uzorka prema pripadnosti različitim formacijama													
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Pripadnost formacijama</th> <th>f</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Regularnim vojnim snagama</td> <td>56</td> </tr> <tr> <td>Policijskim snagama</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>Paravojnim formacijama</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>Civilima</td> <td>102</td> </tr> <tr> <td>Ukupno</td> <td>161</td> </tr> </tbody> </table>		Pripadnost formacijama	f	Regularnim vojnim snagama	56	Policijskim snagama	1	Paravojnim formacijama	2	Civilima	102	Ukupno	161	<p>Pripadnost formacijama</p> <ul style="list-style-type: none"> Regularnim vojnim snagama: 35% Policijskim snagama: 1% Paravojnim formacijama: 1% Civilima: 63% 	
Pripadnost formacijama	f														
Regularnim vojnim snagama	56														
Policijskim snagama	1														
Paravojnim formacijama	2														
Civilima	102														
Ukupno	161														

U Tabeli 7 i Grafikonu 7 prikazana je distribucija frekvencija i procenti rezultata istraživanja socio-demografskih karakteristika žrtava ratnih zločina u BiH, za varijablu *način viktimizacije*. Rezultati istraživanja pokazuju da su se odgovori ispitanika disperzovali na sve ponuđene oblike viktimizacije sa najznačajnijim frekvencijama i procentima na ponuđenom odgovoru raseljavanje – izbjeglištvo (26,7%), nestanak člana porodice (ubistvo) (12%), pljačka imovine (17 %), te fizičkog zlostavljanja (12 %).

Prema ovim podacima direktnim žrtvama se može smatrati 104 (64,6%) ispitanika, a njih 37 (23%) su indirektno žrtve.

Na osnovu ovoga može se zaključiti da programi reparacije trebaju biti kreirani po dva principa, prema načinu i prema obliku viktimizacije, a za njihovo kreiranje potrebno je provesti detaljnije istraživanje načina i oblika viktimizacije.

Tabela 7. Karakteristike uzorka prema načinu viktimizacije		Grafikon 7. Karakteristike uzorka prema načinu viktimizacije
Način viktimizacije	f	<p>Način viktimizacije</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Fizičko zlostavljanje ■ Seksualno zlostavljanje ■ Pljačka imovine ■ Protivpravno lišavanje slobode (zatvaranje u logor) ■ Ubistvo – nestanak člana porodice ■ Raseljavanje - izbjeglištvo ■ Ne izjašnjava se
Fizičko zlostavljanje	19	
Seksualno zlostavljanje	2	
Pljačka imovine	27	
Protivpravno lišavanje slobode (zatvaranje u logor)	13	
Ubistvo – nestanak člana porodice	37	
Raseljavanje - izbjeglištvo	43	
Ne izjašnjava se	20	
Ukupno	161	

ZAKLJUČCI

Rat u Bosni i Hercegovini je bio brutalan i ostavio je teške posljedice, koje su rezultirale neutvrđenim brojem i strukturom žrtava rata.

Dosadašnja istraživanja žrtava rata u Bosni i Hercegovini karakterizira parcijalnost, nedostatak sistemskog pristupa, neujednačena metodologija i nedostatak kvalitativnih istraživanja.

Rezultati dosadašnjih istraživanja gotovo da se nisu ni mogli koristiti za sistemsko planiranje i provođenje programa reparacija, programa pomirenja, a nerijetko su bili i predmetom manipulacija u različite svrhe.

Žrtve rata nisu sistemski tretirane, njihova prava su definisana neutvrđenim brojem zakonskih akata koji su donešeni na nivou države Bosne i Hercegovine, entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska), u Brčko distriktu BiH, ali i u kantonima u Federaciji BiH.

Krivično pravo u Bosni i Hercegovini ne poznaje pojam žrtve, nego samo oštećenog.

Provedeno empirijsko istraživanje pokazuje da:

- Većinu žrtava rata u BiH čine osobe muškog spola (58%),

- Prema prezentiranoj klasifikaciji, najviše ispitanika (44%) je bilo maloljetno u vrijeme viktimizacije,

- U strukturi žrtava najviše je Bošnjaka (61%), zatim Srba (19%), te Hrvata (16%),

- Preko 84% ispitanika je u vrijeme provođenja istraživanja imalo srednje, odnosno više ili visoko obrazovanje,

- Preko 62% ispitanika je pripadalo nekoj organizaciji (žrtava rata, ratnih veterana, političkoj i sl.),

- Najčešći oblik viktimizacije (gotovo 27% slučajeva) je raseljavanje – izbjeglištvo, a zatim nestanak – ubistvo člana porodice (12%),

- Gotovo 65% ispitanika su direktne žrtve.

Ovo istraživanje pokazuje da se programi koji su namijenjeni žrtvama rata trebaju evaluirati, te povremeno prilagođavati novonastalim prilikama i strukturi žrtava. Programi s odmakom vremena od ratnog perioda trebaju evoluirati u programe koji su primjereni vremenu u kome se provode, te strukturi i potrebama žrtava.

VICTIMS OF WAR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

In the period from 1992 to 1995, during the war, Bosnia and Herzegovina was the territory where numerous and severe war crimes were committed, among which was even genocide. This resulted in a large number of victims. The researches based on socio-demographic characteristics which analyze, systematize and categorize the victims of the war in Bosnia and Herzegovina are so scarce. Such research could facilitate better planning and implementing the reparation programs. This paper is aimed at eliminating the present drawbacks and improving the scientific elaboration of this problem.

The paper brings a theoretical elaboration of the term “war crime victim” as well as the categorizations of victims of war made by various authors.

The empirical research was conducted in the period late 2009 to the beginning of 2011. The sample included 161 war crime victims, randomly taken from the population of war crime victims in BiH. Data collection was made by means of a survey and the questionnaire variables used were the following: sex, age, nationality, education, formation membership, and type of victimization.

The obtained research results that present the basic socio-demographic characteristics of war crime victims in BiH defined the structure of this population and served for the comparison with the data available in the neighboring countries. They also pointed at directions of the activities in planning and implementing the reparation programs for the victims of war crimes in Bosnia and Herzegovina

Key words: war crime, war crime victims.